

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE SURİYE VE LÜBNAN'DA ARAP AYRILIKÇI HAREKETLERİNİN BAŞLAMASI VE DEVLETİN TEDBİRLERİ

Prof. Dr. Selçuk GÜNAY*

Bilindiği üzere Araplar Osmanlı İmparatorluğu dahilinde yaşayan Müslüman toplulukların gerek nüfus ve gerekse yaygınlık bakımından en büyüklerinden birisidir. Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim'in 1517'de Hilafeti Osmanlılara geçirmesiyle Arap Dünyasının büyük bir kısmı üzerinde Osmanlı hakimiyeti. Bu durum Türk-Arap ilişkileri açısından yeni bir dönemin başlaması manasına geliyordu⁽¹⁾.

Osmanlı Devlet yapısında Araplar "Kavim-i Nevip" olarak eddedilip mümtaz bir yere sahip olurken, Osmanlı millet sistemi içindeki yerlerini alıyorlardı⁽²⁾.

Ancak şurası muhakkaktır ki, Osmanlı yönetiminin Arap dünyası üzerindeki hakimiyeti heryerde aynı özelliği taşımaması, şartların ve coğrafyanın tesiriyle şekillenmiştir. Nitekim Osmanlı yönetimi bilindiği üzere "Mağrip" ve "Maşrk" olarak vasıflandırılan Arap ülkelerinde kendine has yönetim biçimlerini uyguluyordu⁽³⁾.

Irak ve Suriye gibi ülkelerde eyalet sistemi uygulanırken, Mağrip (Fas, Tunus, Cezayir) ülkelerinde merkez idarenin daha az etkili olduğu bir sistem mevcuttu⁽⁴⁾.

Osmanlı Devletinin gerilmesine paralel olarak Arap vilayetlerinde yönetimin aksaklıklar ve bozukluklara uğraması kaçınılmaz gözüküyordu. Ancak tabiatıyla 19. yüzyıl ortalarında itibaren başlayarak Arap fikri

* Atatürk Üniv. Fen-Ed. Fak. Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

(1) Muzaffer Kürkçüoğlu, Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918), Ankara 1982, s.7

(2) Zekeriya Kurşun, *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri*, İstanbul, 1992, s. 18.

(3) Hassan Saab, *The Arab Federalist of the Ottoman Empire*, Djambatan, 1958, s.114.

(4) Bernard Lewis, *The Arabs in History*, London, 1966, s.161.

ve siyasi uyanışının ortaya çıkmasından birçok yeni faktörün rol oynadığınd şüphesizdir⁽⁵⁾.

Arap milliyetçiliğinin doğuşunda birtakım iç ve dış faktörlerin rol oynadığı görülmektedir. Bir yandan Osmanlı İmparatorluğunun merkezi ve mahalli yönetiminin bozulduğu göze çarparken, diğer taraftan Avrupa devletlerinin "Şark meselesi" içinde gördükleri Arap sorununa gittikçe artan bir ilgi ve dikkatle müdahale ettikleri görülmüyordu. Nitekim bu müdahalelerin başlangıç noktası olarak Napolyon'un 1798'de Mısır, işgali gösterilir⁽⁶⁾.

Esasen daha sonraki yıllarda Mısır'da Rifa Rofi el-Tahtavi ile başlayan "Vatanseverlik" hareketi bu gelişmenin bir sonucudur.

Fransa başta olmak üzere Avrupa devletlerinin Arap alemiyle ilgilenmeye başlamaları sadece siyasi ve stratejik sahada kendini göstermemiş, fikri ve ticari alanlarda da isbat-ı vücut etmişti. Bu cümleden olarak Avrupa Üniversitelerinde Arapça kürsülerin kurulması ve Avrupa sermayesine dayalı şirketlerin teşkil edilmesi gibi faaliyetler göze çarpıyordu⁽⁷⁾.

Ancak tabiiyle Arap milliyetçiliğinin vücut bulmasında en etkili faktör, Arap dünyasının XIX. yüzyıl başlarından itibaren Batı alemiyle çeşitli yollardan temasa geçmesiydi. Bu teması sağlayanlar misyonerler, Batı okulları gibi başlangıçta sadece entellektüel bir karakter gösteren aktivitelerdi⁽⁸⁾.

Arap fikri uyanış hareketini harekete geçiren unsurlar şüphesiz ki Hıristiyan Araplar olmuştur. Bu hususta potansiyel gücü teşkil eden Ortadoğu ülkesi de Lübnan'dır. Tabiiyle Lübnan'ın bu hareketlere beşik olmasının bazı sebepleri vardır. Bunlardan birincisi; Lübnan'ın Hıristiyan Araplar vasıtasıyla Hıristiyan Batı alemine yakın kültürel takib eden yıllarda Fransız ihtilali fikirlerini tanıtmak üzere yazılmış eserlerin Arapça tercümesi ve buna Arap Dili ve Edebiyatı sahasındaki kitapların da eklenmesi Lübnan'daki fikri hareketliliğin de temel unsurunu oluşturur⁽⁹⁾.

Bunu takiben Arapça dergi ve kitapların neşredilmeye başlanması ve dışarıya yapılan göçler (özellikle Amerika'ya) bu tür faaliyetleri iyice hızlandırmıştır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, başlangıç safhalarında bu faaliyetleri yürütenler sadece Hıristiyan Arap unsurudur. Bunun da temel nedeni, bu unsurun Avrupa kültür ve lisanına aşına olarak kültürel bağlarını şekillendirmesidir⁽¹⁰⁾.

(5) Ömer Kükçüoğlu, A. g. e., s. 8.

(6) Philip, Khitti, Tarihü'l-Arab, s. 876.

(7) Kükçüoğlu, A. g. e., s. 10.

(8) Zeine N. Zeine, The Emergence of Arab Nationalism, 1976 Newyork, s. 33.

(9) Zeine N. Zeine, A. g. e., s. 36.

(10) Bernard Lewis, The Middle East And The West, İniana, 1944, s. 79.

Başlangıçta sadece entellektüel bir karakter arzeden bu faaliyetler daha çok Suriyeli aydınlar ile bilhassa Beyrut Amerikan Üniversitesinde öğrenim görmüş Hıristiyan Lübnanlı unsurların fiili yoğunluğunda oluşuyordu. Bu suretle Lübnan Arap dünyası Batılı fikirlerin (milliyetçilik, demokrasi vs.) girdiği bir köprü vazifesini görmekteydi⁽¹¹⁾.

Diğer taraftan bu kültürel ilişkilerin kurulmasında Lübnan'ın coğrafi mevkiinin de önemli bir rolü vardır. Zira Lübnan ilmi ve kültürel ilişkileriyle adeta Avrupa Devletlerinin Ortadoğudaki İslam Dünyasıyla ilişkisini sağlıyan önemli bir köprü vazifesini görmekteydi. Bazı Avrupalı tüccarlar Lübnan şehirlerinde oturuyor ve yerli halkla sadece ticari alanda değil, kültürel ilişkilerini de sürdürüyorlardı. Hatta bu ticari ilişkiler o seviyeye gelmişti ki, Beyrut şehrindeki mağazalar tamamiyle Avrupa mamülü mallarla dolmuştu⁽¹²⁾.

Tabiatıyla Arap milliyetçilik duygusunun uyanış sebepleri senelerce bu tür açıklanamaz. Bilindiği üzere 1856 Islahat Fermanının azınlıklara ve gayr-i müslimlere okul açabilme ruhsatı vermesi, belki de en önemli aktivitesini Lübnan'da göstermişti. Esasen 1831'den sonra Cizvitlerin Beyrut, Halep, Şam gibi merkezlerde okullar açması müstesna tutulursa, bu yöndeki asıl faaliyet 1856'dan sonra ortaya çıkmaktadır. Nitekim Lübnan'da 1860'da yabancılar tarafından açılan okul sayısı otuzüçü buluyordu⁽¹³⁾. Bu okulların en büyükleri sonradan "Beyrut Amerikan Üniversitesi" adını alacak olan Suriyeliler Protestan koleji ile Cizvit Saint-Joseph Üniversitesi idi. Bunlardan ilki 1866'da diğeri de 1875'de kurulmuştur⁽¹⁴⁾.

Özellikle Hıristiyan Arap gençlerine uygulandığı eğitim bakımından Suriyeliler Protestan Kolejinin önemli bir rolü vardır. Zira burada uygulanan eğitim, mutad derslerin ve lisanın (Arabça, İngilizce, Fransızca, Türkçe ve Latince) yanısıra Arabların Eskiçağ Tarihi gibi dersler de müfredatta yer almaktaydı. Müslüman unsurun çocuklarını nadiren gönderdiği bu okullar tabiatıyla Arap milli şuur ve duygusunun yeşerdiği ve yeşertildiği mekanlar olmuştur.

Bu okullardan Arab milliyetçilik fikrinin önderleri diyebileceğimiz bazı şahsiyetlerin yetiştiğini belirtmemiz gereklidir. Bunlardan birincisi Lübnan'da Hıristiyan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Nasif Yazıcıdır. Özellikle Yazıcı araştırmalar ve yazdığı eserlerle ünlüdür. Özellikle çevresine topladığı gençlere Arap milli duygusunu aşılayacak bir

(11) A. Hourani; Arabic Thought in the Liberal, A.g.e., s. 273.

(12) A. Hourani; Arabic Thought in the Liberal, A.g.e., 273.

(13) Zeine N. Zeine. A.g.e., s.40; Kükçüoğlu, A.g.e., s.14.

(14) Esasen Lübnan'da Hıristiyanlara yönelik eğitim faaliyetlerinin temeli 17 ve 18. yüzyılda bazı okullar açan Cizvitlerle başlamış ve Lübnan'da entellektüel bir sınıfın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

ortam hazırlamıştır. Yazıcı daha çok gençlere dil itibariyle İslamlıktan önce şanlı bir Arap geçmiş olduğu şuurunu vermeye çalışmıştır⁽¹⁵⁾.

Lübnanlı Hıristiyanlara milli şuur aşılama çalışmaları yapan ikinci şahıs Butrus el-Bustani (1819-83)dir. Maruni cemaatine mensub bir aileden dünyaya gelen Bustani, Nasef Yazıcı'dan daha kuvvetli bir tahsil görmüş, Arapça ve diğer diller üzerindeki hakimiyetini genişletmiştir. Özellikle Beyruttaki İngiliz ve Amerikan konsolosluklarıyla yakın teması olan Bûstani Beyrut Amerikan Üniversitesinde dersler vermiş ve 1863'de "El-Medresetü'l-Vataniyye" adıyla bir okul tesis etmiştir. Bu okulda Arap dili ve diğer ilimler tedris ediliyordu. Arap diline olan sevgiyi kuvvetlendirme yolunda çalışmalar yapan Bûstani "El-Muhit" lügatiyle, "Dairetü'l-Maarif" adını taşıyan ansiklopediyi yayınlıyordu⁽¹⁶⁾.

Bûstani'nin çalışmaları sadece akademik sahada değil aynı zamanda fikir bazında da olmuştur. O öğrencilerine Avrupayı çok iyi tanımalarını öğütüyordu. Onun fikirlerine göre bugün gelişmiş olan ve medeniyet hocalığı yapan Avrupa, medeniyet namına ne öğrenmişse Arablardan öğrenmişti. Araplar bu şanlı geçmişlerine bakmalı ve gururlanmalıydılar. Ona göre yakın zamanlarda Arabları ilerleten ve geliştiren, Mehmed Ali Paşa, Katolik ve Protestan misyonerlerine Arablar teşekkür borçlu idiler. Bustani'ye göre Arab dünyasının Avrupa'dan iktibas etmesi gereken iki şey vardı. Bunlardan birisi milli birlik duygusu, diğeri de eşitlik⁽¹⁷⁾.

Lübnanda ortaya çıkan 1859-60 olaylarından sonra Bustani'nin siyasi cihetteki faaliyetleri Lübnan'ın ilk siyasi gazetesini çıkarmasına sebep oldu. Gazetenin adı "Nefir Suriye" (Suriye topluluğu) idi. Bustani bu gazetede tıpkı Jön-Türkler'de olduğu gibi vatan sevgisi konusunu işliyordu. O Osmanlı Devleti içinde ayrı bir "Suriye" vatanı düşünüyor ve Tahtavi'nin daha önce Mısır'da taşıdığı fikirlerle paralellik arz ediyordu. Arap ırkı fikrini siyasi olarak gündeme getiren yine Bûstani'dir. Ona göre Araplar din taassubunu ortadan kaldırarak ortak Araplık şuru etrafında birleşmeliydiler⁽¹⁸⁾.

Lübnan'da milliyetçilik şuurunun gelişmesinde etkili olan unsurlardan birisi de ilim ve fikir cemiyetleridir. Bunların ilki Yazıcı ve Bustani'nin de üyesi olduğu "Sanat ve İlimler Cemiyeti"dir. Diğer üyeler Lübnan'da Amerikan misyoner teşkilatının üyesi olan Eli Simith ve Cornelius Van Dyek gibi yabancılardı⁽¹⁹⁾.

(15) G. Antonius, A.g.e., s.46-47.

(16) A. Hourani, A.g.e., s.99-100.

(17) A. Hourani, A.g.e., s.100; G. Antonius, s. 49.

(18) A. Hourani, A.g.e., s. 101.

(19) G. Antonius, A.g.e., s. 51.

İki yıl gibi bir süre içinde cemiyetin üye sayısı elliye bulmuştu. Bustani aynı zamanda cemiyetin sekreterliğini de yapmaktaydı. Üyeleri arasında Müslüman ve Dürzilerden kimse yoktu. Cemiyetin gayesi Araplar arasında öğrenmeyi ve aydınlanmayı sağlamaktı. Dolaylı olarak Arap uyanışının temellerinin atılmasında bu cemiyet etkili olmuştur⁽²⁰⁾.

Bu cemiyetlerin ikincisi 1850'de Cizvitler tarafından kurulan, "Oriental (Şarkiyat) cemiyeti"dir. Ancak bu cemiyet kısa bir müddet sonra faaliyetlerini sona erdirmek zorunda kalmıştır.

Ancak bu cemiyetlerin üçüncüsü fakat en kapsamlısı olan "El-Cemiyetü'l-İlmiyye El-Suriye" 1857'de kuruldu. Ancak bu cemiyetin diğer ikisinden farkı üyeleri içinde Müslüman ve Dürzilerin de yer almasıdır. Üyeleri içinde Dürzi Emir Muhammed Arslan ve Hüseyin Baihum gibi kişiler de vardı. 1860 olaylarından sonra bir müddet faaliyetlerini askıya alan cemiyet daha sonra tekrar aktivitesine kavuştu. Hatta üye sayısını genişleterek İstanbul ve Kahire'de şubeler açmaya muvaffak oldu. Şurası muhakkaktır ki, bu cemiyet Arap milli şuurunun gelişmesinde diğer bütün cemiyetlerden daha aktif bir rol aldı. Nasif Yazıcı'nın karındaşı İbrahim Yazıcı da cemiyette aktif rol oynayan üyelerin başında geliyordu. Özellikle İbrahim Yazıcı Arap ırkının geçmişteki başarılarını, Arap Edebiyatının mükemmelliğini ve Arapların şanlı geleceğini yazılarında ve şiirlerinde işliyordu. Aynı zamanda Yazıcı okurlarına bazı mesajlar da iletliyordu. Bu mesajlarında Yazıcı, kötü Türk idaresine karşı Suriyelileri birleşmeye çağırıyordu⁽²¹⁾.

Suriyeli Hıristiyan Arap yazarları bu önemli şahsiyetlerin dışında Nevfel, Selim Nevfel, Mihail Şuhade, Sem'an Kulhum, George Feyat, Resfan Dimeşki gibi Arap Dili ve Edebiyatının canlandırılmasına çalışan kişileri de görmektedir⁽²²⁾.

Osmanlı yönetimine karşı gelişmeye başlayan Arap milliyetçilik hareketinin en önemli merkezlerinden birisi de Beyrut şehridir. Arap dünyasında ilk gazeteler Beyrutta yayınlanmıştır. Lübnan'ın ilk gazetesi olan "Hadikatü'l-Ahbar" Halil Huri tarafından 1858'de neşredilmiştir. Yukarıda zikri geçen cemiyetlerin de Beyrutta teşkil edildiği görülmektedir. Bu yönüyle Beyrut Arap milliyetçilik ve bağımsız hareketinin ilk önemli şehridir⁽²³⁾.

(20) G. Antonius, A.g.e., s. 52.

(21) G. Antonius, A.g.e., s.53-54-55.

(22) Hamid İnanet, *Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri*, (Çev. Hicabi Kırlangıç), 1991 İstanbul, s.33.

(23) Davud Dursun, "Beyrut", TDV, IA, CVI, s.83.

Tabiatıyla Arap milliyetçilik hareketinin doğuşunda o sıralarda fikri temelleri atılıp siyasi aktiviteye geçen Jön-Türkler ve fikirlerinin de tesiri olmuştur. Özellikle Türkçe üzerindeki yeni eserler ve Osmanlı Tarihinden ayrı Yeni Türk Tarihi yazma çabaları (Süleyman Paşa ve Ahmet Vefik Paşa gibi) esasen Osmanlı Devletine karşı bir hareket olarak şekillenen Arap ayrılık faaliyetlerinin iyice su yüzüne çıkmasında Arap aydınları için iyi bir örnek oluşturacaktır. Nitekim 1870'i takib eden yıllarda başta "Basiret" gazetesi olmak üzere basın ve yayında ortaya çıkan yazılar, bu fikri aaksettiriyordu⁽²⁴⁾. Özellikle Osmanlı Jön-Türk fikriyatının ve Arap aydınlanma aksiyonunun hemen hemen aynı yıllarda ortaya çıkışı aslında tesadüfi olmayan bir gelişmeydi. Tabiatıyla bu husus İslam dünyasının Avrupa fikriyatından etkilenme sürecinde hemen hemen aynı gelişmeleri gösterdiğinin de bir göstergesiydi⁽²⁵⁾.

1860 ve 1870 yılları arasındaki dönemde Beyruttaki neşriyat faaliyetlerini biz daha çok Jön-Türklerin fikirleriyle eşdeğer olarak görüyoruz. Bu naşirlerden birisi de Ahmed Faris El-Şıdyak'dır. Bu dönemde çıkan gazetelerden birisi de Butrus El-Bustani tarafından faaliyete geçirilen "El-Cinan" dergisidir. Bu dergi Osmanlı Devletinde eşitlik, hürriyet ve biraz da laisizm fikrini savunuyordu⁽²⁶⁾.

Bütün bu fikri gelişmelerin tesiriyle ilk siyasi teşkilatlanma 1875'e doğru başlamıştır. Suriye Protestan kolejinde okuya bazı gençler (ki bunların sayısı 5'ti) Butrus El-Bustani'nin liderliğinde gizli bir cemiyet kurdular. Bunların gayesi Müslüman ve Dürzileri de bu gizli teşkilata dahil etmektir. Çok geçmeden cemiyet 22 kişiye ulaştı. Beyruttaki mason locaları da bu teşkilatlanmada bir hayli etkili olmaya başladı. Teşkilatın merkezi Beyrut'tu. Çok geçmeden Şam, Trablus ve Sayda'da diğer şubeler açıldı. Bu teşkilata üye olanların fikirleri ihtilalci karakter taşıyordu⁽²⁷⁾.

Sultan Abdülhamid'in tahta oturduğu sıralarda Lübnan ve Suriye bu tür hareketlerle adeta çalkalanır bir vaziyetteydi. 1876 I. Meşrutiyetinin ilan edilmesi ve Meclis-i Mebusanın kapatılması Arapların reform hususundaki isteklerinin artarak devam etmesine sebep oldu. Beyruttaki ilk Arapça gazete olan "Lisanü'l-Hal" bu gayeyle neşredilmeye başlandı⁽²⁸⁾. Halil Serkis bu gazetede Lübnan ve Ortadoğu'da reformlar isteğiyle birçok makaleler neşrediyordu. Ancak Kanun-ı Esasinin yürürlükten kaldı-

(24) Kürçüoğlu, A.g.e., s. 17-18.

(25) Bernard Lewis, Middle East and west,

(26) A. Hourani, A.g.e., s. 263.

1877 yılında Osmanlı Mebusan Meclisi toplanırken "El-Cinan" dergisi tenkitler yağdırıyordu. Ancak 1886 da kapnana kadar bu dergi Osmanlı idaresinin kontrolüne girmiştir.

(27) G. Antoinos, A.g.e., s. 79.

(28) Zeine N. Zeine, A.g.e., s. 50.

rılmamasına rağmen meclisi kapatarak sadrazamlıktan uzaklaştırdığı Mithat Paşa'yı 1878 tarihinde Suriye valiliğine ataması bölgede büyük ümitler meydana getiriyordu⁽²⁹⁾.

Abdülhamid yönetiminin gittikçe kuvvet kazanan merkezi idaresine karşı tabiatıyla en büyük tepki Suriye'den geldi. Esasen bu sırada Lübnan ve Suriyedeki Arap aydınları iki gruba ayrılıyorlardı. Bunların birincisi aydınlanmamış elit tabaka olarak vasıflandırılan gruptu. Bunlar Arap milliyetçiliğinin tohumlarını ekiyorlardı. İkinci grup ise, organize edilmiş Arap milliyetçilik hareketi idi. Birinci gruptan olanlardan birisi de Faris Nimr Paşa'dır⁽³⁰⁾.

Hıristiyan Araplara göre Osmanlı Devleti kendilerinin devleti sayılmazdı. Ancak onlar çok geçmeden başarılı olmanın tek şartının Müslüman Arapların desteğiyle mümkün olabileceğini gördüler. Onlara göre Müslüman Araplar arasında da Arabizm (Arab milliyetçiliği) fikrinin yaygınlaştırılması gerekiyordu. Bunun sağlanması halinde Türklere karşı ilk önce Lübnan ve sonra diğer Arab memleketleri de ayaklanabilirdi⁽³¹⁾.

1877-78 savaşının Osmanlı Devletinin aleyhine neticelenmesi Arap milliyetçiliği fikrini kendilerine bayrak edinen Arap aydınlarının faaliyetlerini de artırmasına sebep oldu. Özellikle Suriyeliler bu dönemde Suriye'nin geleceği üzerinde fikir yürütmeye başladılar. Bu grubun başında Ahmed El-Sulh vardır. Beyrut ve Sayda'da nüfuzlu kişileri kendi soyuna safına çekmeye çalışan bu şahıs, bu arada Cezayirli önder Emir Abdülkadir'i de ziyaret eder⁽³²⁾. Aynı zamanda birçok kişilerle Hama, Humus, Haleb, Lazkiye'de yapılan temaslarda Şam'da gizli bir kongrenin yapılarak, Şam vilayetinin bağımsızlığının ilan edilmesine ve Emir Abdülkadir'in Suriye vilayeti yöneticisi olarak tayin edilmesine karar verilir. Ancak, Emir Abdülkadir Osmanlı hilafetiyle bağların koparılması fikrinde değildir. Kongrenin büyük çoğunluğu da emirle aynı fikirleri taşımaktadır. Kongrede yine çoğunluk Türk-Rus savaşının sonucunu beklemek taraftarıdır. Eğer işgalci güçler bu savaş sırasında Suriye'yi işgal etmek isterlerse, bundan faydalanılarak Suriye'nin bağımsızlığı istenilebilirdi⁽³³⁾.

Ancak yabancı işgali için bir istek vuku bulmazsa, Mısır ve Balkan ülkelerinde olduğu gibi bir otonomi istenebilirdi. Bu gayelerle toplanan

(29) Zeine N. Zeine, A.g.e., s. 50.

(30) Lübnanlı olan bu Faris Nimr Paşa etrafında Yakub Sariaf ve Şahin Makarius gibi gençlerle "El-Mukaddem" adlı gazeteyi çıkarıyordu, Zeine N. Zeine, A.g.e., s. 51-52.

(31) A. Hourani, A.g.e., s. 266; Zeine N. Zeine, A.g.e., s. 53-54.

(32) Zeine N. Zeine, A.g.e., s. 54, Emir Abdülkadir'in Suriye'deki faaliyetleri hk. bkz, Ercüment Kuran, Abdülkadir TDV. IA, c. I, s. 232-233.

(33) Zeine N. Zeine, A.g.e., s. 55.

kongre 30 kadar lider ve eşrafın katılımıyla faaliyetlerine başladı. Ancak kısa bir süre sonra da dağılmak zorunda kaldı. Kongre üyeleri kongrenin aldığı kararları duyurmak için etrafa yayıldılar. Ahmed El-Sulh bir kez daha Cezayirli Emir Abdülkadir ile buluşmasına rağmen Berlin kongresinin beklenilmeyen bir şekilde sonuçlanması bu kararları daha ileri götüremedi⁽³⁴⁾.

Ancak bütün bu gelişmeler hareketin ihtilalci karakterini önleyemedi. 3,4 yıl bu şekilde gizli bir hususiyet arzeden cemiyet, gayelerini tahakkuk ettirmek üzere 1880'de kimin yazdığı belli olmayan afişlerini Beyrut caddelerine asmaya başladı. Bütün bu faaliyetleri cemiyetin genç mensubları yürütüyorlardı. Bu gençler beyannameleri kopye ediyorlar, çoğaltıp etrafa dağıtıyorlardı. Böylece Beyrut şehrinin duvarları yapıştirılan bu yaftalarla doldurulmaya başlanmıştı. Aynı zamanda çeşitli beyannameler hazırlanarak Suriye'nin çeşitli yerlerine dağılıyordu. Bu beyannamelerde Türk idaresinin kötülüğünden, şanlı geçmişi olan Arap milletinin varlığından ve bağımsızlığından bahsediliyordu⁽³⁵⁾.

Nitekim Mısır'dan Osman Bey isminde bir görevlinin 17 Şaban 1298 tarihiyle yolladığı arzuya dercedilen yazıda yer alan beyanname hareketin ihtilalci vasfını gösteriyordu. Mahiyeti itibariyle önemli gördüğümüz bu beyannamenin metni şöyledir: Arap Milletinin Beyannamesidir:

"Ey Müslümanlar!

Bir hayli kurûnır güzëran etmiştir ki, gerek Arab milleti ve gerek millet-i Mesihîyenin Türk'ün pençe-i mekide ve zulmünden çektikleri enva-ı felaket ve mucib-i harab ve izmihlal-i bilad ve memleketinizi netice vermiştir. Hatta şimdiki hal bizleri isal eylemiştir. Ve bununla beraber el-yevm vukuu melhuz bulunan muharebeye medar olmak üzere bizlerden iane matlub edilecektir. Ve iş bu muharebeye güya hukukumuzu müdafaa ve düşmanı biladımızdan müdafaa içindir, deyu dava edeceklerdir. Ve iş bu Türkler ahd-i karibe kadar Rum ve Bulgar gibi tebalarına zulm (?) ederek Karadağ ve Sırb ve Boğdan ahalisinden vergü namıyla haraç ah-zederlerdi. Lakin şimdi onlar istiklaliyyet şerefine nail olalı Türkler için onların kanlarını içmeğe medyun kaldığı cihetle şimdi artık bütün efkarlarını Arap milleti tarafına çevirip altıyüz seneden beru mecbül oldukları zulmü haklarında icra edeceklerdir.

Ey Arap Milleti!

Malumunuzdur ki, geçende vuku bulan Rusya ve Sırb ve Karadağ muharebeleri sizlerin kan ve malınız ile olup harp (1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı) esnasında evladınızı ileri sürmüş ve mükafat sırasında gerüye bi-

(34) G. Antonius, A.g.e., s. 93, Zeine N. Zeine, A.g.e., s. 55.

(35) G. Antonius, A.g.e., s. 79-80, Zeine, N. Zeine, A.g.e., s. 55.

rakılmışlardır. Belki onlara cibanet ve hiyanet nisbet ederek Fellahlar yani Araplar harbden firar etmek için parmakları katederler, idi demişlerdir. Ve şimdiye kadar bizlerden feriklik ve livalık ve miralaylık rütbesine bile nail olmuş yoktur. Ancak bu rütbeler kendi vatanlarına ihanetlik eden ve şeref-i namuslarını düşmana furuht eyleyen Türkler'e hasredilmiştir. Ve muharebeden pek azı kurtularak vatanlarına avdet etmiş olan evladımız ise devletden bir mikdar maaşa nail olmak şöyle dursun, ihanet ve zulüm ve hakarete mazhar olmuşlardır. Tezekkür ediniz ki aba ve ecadınız ne derece şerif ve şecaat ve ne mertebe gayret ve hamiyet gibi syat-ı memduhe ile muttasıflar iken şimdi kendi halinize nazar eylediğiniz takdirde halet-i makuse müşahade edersiniz. Ve Türk devletinin pençe-i esaretinden ve kabza-i istabdadisinden kurtulup saha-i istiklâliyet ve vasil olanların haline nazar edersiniz. Onları gıpta olunur bir haletde ve refahta ve mücazat ve mükafata adilane bir halde görürsünüz. Ve sizler ise ettiğiniz sadakatın semeresi olarak hakkınızda Türk'ün taaddiyatını görürsünüz. Acaba ne vakte kadar uykuda ve ne zamana kadar gaflette kalacaksınız. Bilmezmişiniz ki, Yunan ile muharebe edilür ve ol muharebeden sonra Türk devletinin kuvvet ve iktidarı kalmayub, artık sizlere teveccüh ederek kanlarınızı emmek ve emvalinizi nehb ve nisanızı ve genç oğlanlarınızı hekt eylemek gibi enva-ı zulm ve tesaddi icrasına mecbul olacaklardır. Ve sizlere vaad eyledikleri şeylerin husulü şöyle dursun, dürlü, dürlü vaadler ile aldatıp altıyüz seneden beri sizleri ettikleri hile ve gaşydan geri durmayacakları derkardır. Vatanınızın hukukunu muhafaza için düşmanı müdafaa etmek üzere diyerek sinin-i atiye vergü ve şehri tekalifine mahsuben sizlerden akçe matlub edeceklerdir. Halbuki öyle olmayub nukud ve emvalinizi safahat ve israfı sarf eyleyeceklerdir. Ve düşman karşısında kanlarınızı döktükten sonra bütün bizleri Yunan'a satub sizlere cevap olarak (mukadderat-ı ilahiyeye böyle imiş) diyeceklerdir.

Ey Müslümanlar!

Nazar ediniz ki, iş bu Türkler biladımızı Rusyolu ve Sıblu ve Karadoğlu ve Bulgar nasıl derk ve furuh etdiler. Namuslarını ne suretle Rusyaluya ve muahharen evvelki gün Karadoğlu'ya bey' etdiler. Ve bundan sonra Yunan'a nice yerler furuht olacaktır. Göreceksiniz. Türkün sahte ihtimam ve techizatına mağrur olmayasız. Zira bilahere gerek biladınızı ve gerek sair müslüman kardeşlerinizin vatanlarını düşmana eslim eyleyeceklerdir. Ey din karındaşlarımız ne vakte kadar sükut edeceksiniz. Cebel-i Lübnan ahalisi gıpta olunur bir halde değil midir. Ve Mısır ahalisinin dahi suret, refah ve rahatları ne mertebeye varmıştır. Bunların nail oldukları rahat ve asayiş haline sizler nail olabilecekmisiniz. Ve şeref-i istiklaliyete nail olmanız için kanlarınızı akıtmalısınız. Sırbulara ve Bulgarlara ve Rum-Eli ahalisine nazar ediniz ki, onlardan ümera ve vüzera ve ayan ve zabitan ve kübera ve memurin mevcuddur. Sizler nerede, onlar nerededir. Sizden bugünde bir emir veya bir vezir veya bir müdir varmu-

dır? Büyük ve küçük herbiriniz hakir ve fakir, mal ve û menâl ise bütün Türk elindedir. Girid Ceziresi ahalisini görünüz ki, istiklâliyeti nasıl istih-sal etdiler.

Ey Müslümanlar!

Sizler bahadır olduğunuz halde kavm-i Arabsınız. İşinizi istiklale ihale ediniz. Zira ecdadınız hürriyetle yaşayıp harb ve kıtalde kesb-i işti-har etmişlerdir. Sizler ise hukukunuzdan gafil ve vazifenizden naimlersi-niz. Ve bu gafletde kalır iseniz nadimlerden olursunuz.

Ey Suriye Mesihîleri!

Müslümanlar ile ittihad ediniz ve hürriyetinize nail olmağa kesb-i is-tidad ediniz. Zira Türkler sizlerden haşyet ederler. Ve içinizde bulunan konsoloslardan hayfederek gerek sizlerin nisa ve iyallerinizin hürriyetle-rini hedk edemezler. Heman ihvanınız müslümanlarla beraber hulus-ı kalb ile ittihad ediniz. Çünkü böyle umur ve mesalihinizin mercii birdir.

Ey Müslümanlar ve Ey Mesihîler!

Türk elinden bizim halas ve necat bulmamız kelime-i vahide ve yed-i vahide mütevakkıfdir. Bunların hulusiyle millet-i Arab Türk'ün esaretin-den kurtulur. İşte şimdi harb-i ahire zamanıdır ki, fırsatı iğtinam ediniz. Yoksa haib ve hasir kalırsınız. Zinhar ve zinhar Türklere evladınızdan bir nefer malınızdan bir dirhem vermiyesiz. Zira Türkler onların din ve dün-yaları dirhem vermiyesiz. Zira Türkler bilad ve vatanlarınızı fûruht etmek efkârındadırlar. Zira onların din ve dünyaları dirhem ve dinar, ahiretleri azab-ı nar ve arsızlık onlarca iftihardır.

Fî 7 Rebiu'l-Sani Fî 98"⁽³⁶⁾

Görüldüğü üzere beyanname Osmanlı Devletine ve Türklere karşı Arapları isyn ettirme gayesiyle kaleme alınmıştır ve ihtilalci bir karakter taşımaktadır. Esasen beyannamenin büyük kısmında müslüman Araplara hitab edilmesi Arap ayrılıkçılık faaliyeti içinde o zamana kadar Hıristi-yanlar ölçüsünde aktivite göstermeyen müslüman Arapları ve hareket içine entegre etmektir. Temel gaye ise Hıristiyan ve Müslüman Arapların bu hareket içindeki organizasyonu temin ederek Türklerin karşısına daha kuvvetli bir halde çıkmaktır. Şüphesiz ki ve bunun gibi aynı mahiyet arzeden beyannameler cemiyet tarafından Suriyenin her tarafına neşredil-miştir⁽³⁷⁾.

(36) BOA, Yıldız Ar. kısım No: 18 Evr. No: 94/26.

(37) G. Antonius, A.g.e., s. 80.

Osmanlı yönetiminin bu tür ihtilalci hareketler karşısındaki tavrı, ne oltur. Esasen şunu belirtmek gerekir ki Sultan Abdülhamid bu gelişmeler olur olmaz durumu Beyrut'da incelemek için elemanlar görevlendirmişti. Osmanlı mülki makamları tarafından evlerde aramalar yaptırılıyor ve bazı şüpheli kişilerin tutuklanması yolunda tedbirler alınıyordu. Rivayetlere göre Suriye valisi Mithat Paşa bu gizli cemiyetin varlığından haberdar idi. Esasen Mithat Paşa Suriye valiliğine büyük ümitlerle atanmıştı. Paşanın çeşitli yerlerdeki valiliklerde olağanüstü başarılar göstermesi onun bu yeni vazifeye atanmasında etkili olmuştu⁽³⁸⁾.

Suriye valiliğine atanan Mithat Paşa ise Mabeyne gönderdiği yazı ve layihalarda Suriye'de Osmanlı devletinin aliyhine cereyan eden vahim duruma bir nebze olsun elmas etmek lüzumunu hissediyordu. Nitekim 12 Muharrem 1296 tarihiyle gönderdiği yazıda Suriye Vilayetinde göreve başladığı anda devlet otoritesinin ve hizmetlerinin dumura uğramış olduğunu ve 1877-78 Osmanlı-Rus Harbinin kötü gidişi iyice hızlandırdığını belirterek alınan tedbirlerin yetersiz bir durumda kaldığını, eğer gerekli çareler bulunmazsa durumun daha da vehamet kesbedeceğini beyan ediyor ve şunları söylüyordu: "Bu cümle ile beraber iş bu kıtanın mevki ve mahalce fark ve ihtilafi gibi sekene-i mevcudesi dahi İslam ve Hıristiyan ve Dürzi ve Nusayri ve mütevali asair ve urban olmak üzere birtakım kabail-i multelifeden mürekkeb olarak içinde tahrikat ve teşvikat icabına uğramış ve dürlü dürlü efkar ve amale düşmüş birtakım halk dahi bulunmayla bunların neski vahid üzere ve mutarrıt bir icade ile ıslahı halleri hasil ve kabil olmayarak⁽³⁹⁾.

Suriye hakkında ilgili yazısıyla daha sonra göndereceğini beyan ettiği layihasında Mithat Paşa Suriye'nin Arap, Türk, Türkmen, Dürzi, Nusayri, Rum, Maruni, Katolik, Protestan, Süryani, Ermeniler başta olmak üzere dinleri ve dilleri ayrı 24 paşaya göre böyle yapıya sahip olan ülkenin İngiltere ve Fransa'nın Dürzi ve Marunileri himaye etmek yoluyla Suriye ve Lübnandaki bu karışık durumu iyice hızlandırdığı görülüyordu. Hatta Maruni ve Dürziler bu himaye dolayısıyla elde ettikleri imtiyazatın genişlemesi isteğine düşmüşlerdi⁽⁴⁰⁾.

Mithat Paşa gerek Suriye ve gerekse Lübnandaki bu kötü gidişe dur demek için alınması gereken tedbirler üzerinde durur. Uzun denebilecek layihasında Mithat Paşa Suriye kıtasındaki vergi, askerlik ve asayiş mese-

(38) İngiltere'nin Beyrut konsolosu J. Dickson'un 3 Temmuz 1880'de Londra'ya gönderdiği yazıya bakılırsa bu beyannameleri kaleme alan kişi Mithat Paşa'dır. Ancak elde başka bir belgenin olmayışı bu görüşü destekleyecek bazı fikirlerin ortaya atılmasını imkansızlaştırmaktadır. Bunun için bkz. Zeine N. Zeine, A.g.e., s. 58-59; E. Antonius, A.g.e., s.80.

(39) BOA, Yıldız Es. Eur. Kıs. No:31, Eur No:1051 Zarf No:62, Karton: 79.

(40) BOA, Yıldız, Esas.Eur. Eur. No:966, Kıs. 31, Zarf:62.

leleri üzerinde durur ve bu konularla ilgili çeşitli tekliflerini gündeme getirir. Onun ileri sürdüğü bir başka mesele de Akka sancağı ve Maan kazasında Hıristiyanlar ve Ecnebilere mahsusan göndermiş olduğu misyonerlerin vasıtasıyla tahrik edilerek bölge üzerine İngiltere ve Fransa'nın dikkatlerinin celbedilmek istenmesidir. Ancak Paşa bu layihasında özellikle Beyrut merkez olmak üzere odaklaşan Arap ayrılıkçı faaliyetlerinden söz etmez⁽⁴¹⁾. Ancak bütün bunlara rağmen Mithat Paşanın layihasında belirttiği tedbirleri alma yolundaki faaliyetleri Suriye halkının memnuniyetini mucib oluyordu. Suriye'de neşredilen El-Cenne adlı gazetede Mithat Paşa'ya atfen yazılan teşekkür yazısı bunu gösteriyordu. Adı geçen yazıda Mithat Paşa'nın bu faaliyetlerinin başarıya ulaşacağından bahisle şu ifadelere yer veriliyordu:

"Babasının oğluna ettiği ihtimam gibi dikkat ve itina eden şek ve şüpheye olarak devlete hizmet eylediği misillü ahaliye dahi Mithat Paşa hakkında bir cümle ahali ibraz-ı müessir-i teşekkür ve memnuniyyet eyler⁽⁴²⁾.

Bütün bunlara rağmen Mithat Paşa'nın Suriye valiliğinden alınması olayı gerçekleşiyordu. Sefir 23 Teşrin-i evvel 1879 tarihinde sadrazamlığa gönderdiği yazıda Mithat Paşa'nın alınmasından dolayı teessürü beyan ederek Suriyenin bulunduğu bu halde Mithat Paşa'nın çekilmesinin vahim netice doğuracağından bahseder⁽⁴³⁾.

Daha sonra Suriye valiliğine tayin edilen Ahmed Hamdi Paşanın bu memleket hakkındaki arızası da Osmanlı Devleti açısından tehlikenin boyutlarının bir hayli büyümüş olduğunu göstermiştir.

Ancak Hamdi Paşa'ya göre öyle büyütülecek bir tehdit ve tehlike yoktur. Zira Suriye büyük bir çoğunluğu devlete sadık topluluklardan meydana gelmektedir. Bu yönden Hamdi Paşa Mithat Paşa dönemi sırasında Suriye'de alınan tedbirleri ahmakça bir hareket olarak görmektedir.

Ancak Hamdi Paşa bunları söylerken İngiltere ve Fransa başta olmak üzere bazı nüfus odaklarının ülkenin büyük çoğunluğunun müslüman olmasından dolayı Hıristiyanların fikirlerini ifsad etmek fiiliyatında bulduklarını da belirtir⁽⁴⁴⁾.

Hamdi Paşa'nın belirttiğine göre Osmanlı Devleti aleyhinde çalışanlar bazı Avrupa gazetelerine bu yolda yazılar yazdırarak Arabistan'a neşre için bazı Türkçe ve Arapça gazeteler çıkarmak gibi ifsad hareketlerine gi-

(41) BOA, Aynı yer.

(42) BOA, Yıldız, Es.Eur. No:1051, Zarf.61, Kart No:79.

(43) BAO, aynı yer.

(44) BOA, Yıldız, Esas Eur. Kıs. No:18, Eur No:1606, Zarf:3, Karton:40.

rişiyorlardı. Devlet bunlara engel olma yolunda faaliyetlerde bulunmasına rağmen, Paris'te ittifak namıyla çıkan Türkçe ve Arapça gazetesinin Suriye'ye girmesine de mani olması gerekiyordu. Hamdi Paşa bu konuda alınan tedbirlerden bahsederek Suriye'nin heryerini haberdar ettiklerini söylüyordu⁽⁴⁵⁾.

Diğer taraftan Hamdi Paşaya göre asıl önemli olan mesele çeşitli unsurların yanyana yaşandığı Cebel-i Lübnan, Cebel-i Dürüz ve Cebel-i Nusayriye gibi Lübnan'ı meydana getiren yerlerdi. Özellikle Arapça gazetelerin bu bölgelerde faaliyetleri ve tesirlerine dikkat çeken Paşa alınması gereken tedbirlerin alındığını, ancak daha semereli sonuçlar alınması için bu konuda yukarı makamlara ulaştırıldığı hususların gözardı edilmemesini de istiyordu⁽⁴⁶⁾.

1882-1885'de ortaya çıkan iki gelişme Arap ihtilalci hareketlerini etkilemiştir. Bunlardan biri Mısır'daki Urabi Paşa isyanı, diğeri de Sudan'daki Mehdi hareketiydi.

1885 de Şam'daki Fransız konsolosu Gilbert Fransız dışişleri bakanlığına gönderdiği yazıda Sudan'daki Mehdi ile Arap kabile şeyhleri arasındaki anlaşmadan bahseder. Ona göre her iki tarafın gayesi Türkleri Arap ülkelerinden kovmak ve onun yerine otonom bir Arap federasyonu teşkil etmektir. Ancak tabiatıyla bu hareketler Osmanlı İmparatorluğunun Arap bölgelerinde fazla yaygınlık göstermemiştir. Birçok Arap lideri de Avrupa'nın emperyalist politikasının farkındaydı (1885 de Şam'daki Fransız konsolosu Gilbert Fransız dışişleri bakanlığına gönderdiği yazıda Sudan'daki Mehdi ile Arap kabile şeyhleri arasındaki anlaşmadan bahseder. Ona göre her iki tarafın gayesi Türkleri Arap ülkelerinden kovmak ve onun yerine otonom bir Arap federasyonu teşkil etmektir. Ancak tabiatıyla bu hareketler Osmanlı İmparatorluğunun Arap bölgelerinde fazla yaygınlık göstermemiştir. Birçok Arap lideri de Avrupa'nın emperyalist politikasının farkındaydı⁽⁴⁷⁾.

1882'de Suriyeyi gezen Fransız yazarı Gabriyel Charnes (Voyajı En Syrie) adlı eserinde Lübnandaki bağımsızlık hareketlerini şöyle anlatır:

(45) BOA, Aynı yer.

(46) BOA, Aynı yer.

(47) Zeine N. Zeine, A.g.e., s. 60-61.

“Bağımsızlık duygusu yayılmakta. Benim Beyrut’da olduğum sırada genç Müslümanlar okullar ve hastaneler açmak ve memleketi kalkındırmak için yoğun bir hareketlilik içindeydiler. Bu aktivitenin enterasan yönü gizlilik içinde bağımsızlık kokularının gelmesidir. Teşkil edilen cemiyetler organizasyonlara Hıristiyanları katmak ve onları milli mücadelelerini dinlemek kararını aldılar”⁽⁴⁸⁾.

Yine başka bir Fransız olan Denis de bu konu ile ilgili müşahadelерini şu cümlelerle belirtir:

“Heryerde birtek şeye rastladım. Türklerden nefret. Bu akımın tek bir özelliği vardır. O da nefret etmektir. Yeni yükselen bir Arap hareketi karaltı gibi gözükmeğtedir”⁽⁴⁹⁾.

Ancak Osmanlı Devleti bu hareketleri başıboş bırakacak değildi. Özellikle II. Abdülhumid’in Pan-İslamizm politikası büyük bir kısmı müslüman olan Arap milletini de kuşatıyordu. Özellikle Devlet bu politika açısından bir hayli aktifti. Nitekim Hicaz bölgesi, Basra Körfezi, Yemen ve Mısır’da Pan-İslamist politikanın uygulamaya koyuluşu bu fikirlerin aktiviteye geçtiğini gösteriyordu⁽⁵⁰⁾. Daha sonraki yıllarda “Hicaz demiryolları” atılımıyla başka bir cihetten harekete geçen bu aktif siyaset başlangıçta Araplar içinde nüfuzlu kişilere yaklaşma politikasıyla kendini gösterdi. Bu gayeyle II. Abdülhamid Arapları sarayın resmi görevlilerine dahil etti. Diğer taraftan II. Abdülhamid Arap ileri gelenleri ve Arap kabile reisleri arasında denge kurmak için çalışıyordu. Bu yüzden Şeyh Muhammed Zafir ve Ebul-Hüda Efendi gibi Araplar arasında meşhur simalara yaklaştı. Hatta Ebul-Hüda Efendi ve İzzet Paşa’yı kendine danışman olarak görevlendirmesi de bu politikanın icabatındandır⁽⁵¹⁾.

Diğer taraftan II. Abdülhamid tahta geçtikten sonra ülkenin her tarafında yaptığı üzere Arap vilayetlerinde de çeşitli eğitim müesseseleri açarak Arap unsurunun eğitimini sağlamaya çalıştı. Bunun yanısıra Bedevi çocuklarının eğitimi açılan aşiret mekteplerinde başlatılıp devam ettirmek faaliyeti de kendini göstermiştir⁽⁵²⁾.

Sadece birkaç örnek olarak saydığımız bu faaliyetler imparatorluk dahilinde Türkler dışında en kalabalık müslüman unsur olarak Arapların Osmanlı hilafeti çatısı altında kalmasına mütevakıftı. Tabiatıyla bu poli-

(48) E. Antonius, A.g.e., s.89-90.

(49) E. Antonius, Aynıyer.

(50) Arap dünyasındaki İslamcı politika yolunda daha geniş bilgi için bkz. Cezmi Erasan, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, İstanbul, 1992, s.259-300.

(51) E. Antonius, A.g.e., s.71, Zeine N. Zeine, A.g.e., s. 47, Zekeriya Kurşun, A.g.e., s.35-36.

(52) B. Kodaman, *Aşiret Mektepleri*, TKAE Der. c. XV, Sayı:I-II.

tika kendinden önceki dönemde bir hayli hızlanan Arap ayrılıkçı hareketlerini bir müddet için durdurur gibi olduysa da tam anlamıyla da sona erdirmeye muvaffak olamadı.

Nitekim bu gelişmeleri Mabeyne hitaben 1884'de yazılan Arapça bir mektup belirtmektedir⁽⁵³⁾. Mektupta belirtildiğine göre Lübnanlı Hıristiyanlar üzerinde Fransanın etkisi o derece büyüktür ki bunlar 1870-71'deki Fransız-Alman harbinde Fransa'ya onbeşbin gönüllü savaşçı yollamayı Fransa devletinden istemişlerdi. Ancak aynı Lübnanlıların 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşında Osmanlı Devletine yardım olarak bir nefer bile göndermemeleri manidardı. İngiltere ise daha savaşçı olan Dürzi ve Nusayrileri kışkırtmaktaydı. Mektupta belirtildiği üzere İngiltere'de teşekkül ettirilen bir cemiyet marifetiyle Trablusşam iskelesine çıkarılan bir takım silah ve cephane İngilizlerin türlü türlü hileleriyle gümrükten geçirilerek çöl bölgesine sevk edilmişti. İngilizlerin yol inşaatında çalıştırmak bahanesiyle bazı Urban'ı silahlandırarak Tedmür kalesini merkez ittifak etmek istemişlerdi, ancak İngilizlerin bu faaliyeti Osmanlı Devleti tarafından etkisiz hale getirilmişti. Mektup sahibine göre İngiltere'nin bu tür tedbirleri Rusya'nın Fırat bölgesine sarkmaması cihetind idi⁽⁵⁴⁾.

Bu sıralarda hususi memuriyetle Beyrut'a gönderilen Hüseyin Rıza Paşa 1304 (1887) yılında Mabeyne gönderdiği mufassal layihada Lübnan ve Beyrutta alttan alta bazı faaliyetlerin yürütüldüğünü beyan ediyordu. Paşaya göre özellikle Marunilerin ifadında Fransa devleti ve dolayısıyla Fransanın Beyrut konsolosluğunun büyük ölçüde payı vardı⁽⁵⁵⁾.

Ayrıca Hüseyin Paşa mufassal layihasında, Fransa'nın Marunileri, İngiltere'nin de Dürzileri iltizam ederek Lübnan'da eski oyunları sahneye getirmekten başka bir iş yapmadıkları yolunda ayrıntılı bilgiler vermektir. Daha çok Lübnan'ın asayiş ve vergi meseleleri üzerinde durarak şu fikirleri serdetmektedir:

"...ve Cebelde Maruni taifesi tevaif-i saireye nisbetle pek kesretlilerad olduğundan bunlar vasıtasıyla Fransa nüfuzunun cereyan etmesinin ehemmiyeti hükümetçe nazara alınarak Fransızlara karşı durmak ve kesri nüfuzlarında kuvvetli bulunmak mütelaasıyla mukaddemen İngiltere Konsolosuna bazen temayül edilmiş ise de, alel-ıtlak müdahalat-ı ecnebiyenin maddi ve manevi mazarratı derkar olarak bu babda ehemmiyet ve hakikat derecatını araştırmak kabil olmayacağından başka İngilterelilerin dahi bir müddetten beri tuttıkları politika mevakiince Fransanın Suriye ve Cebelce olan temayül politikası kadar belki daha ziyade İngilizlülerin nüfuz ve müdahalelerini dahi nazır idüğünden..."⁽⁵⁶⁾

(53) BOA, Yıldız, Esas Eur, 86/1, s.80.

(54) BAO, Yıldız, Aynı yer.

(55) BOA, Yıldız, Esas Eur No:244, Zarf No:126, Karton No:7.

(56) BOA, Aynı yer.

Şüphesiz ki Hüseyin Rıza Paşa'nın Lübnan'la ilgili tesbitleri çok yerinde ve manidardır. Aynı konuyla ilgili olarak sadrazam Kamil Paşa'nın Mabeyn'e yolladığı arzıda da aynı görüşlere yer verilerek, Napolyon Bonapart zamanından beri Lübnan'la ilgilenen Fransa'nın faaliyetlerine temas ediliyordu. Kâmil Paşa'nın belirttiği üzere, yatılı ve gündüzlü mekteplerde okuyan Cebel-i Lübnan'lı gençler otuz yıldan fazla bir zaman zarfında kendilerinin en büyük hamisi olarak Fransayı görmekteydiler. İngiltere'de gün geçtikçe ona göre bölgede ağırlığını artırmaktadır. Paşa daha çok Lübnan'daki askeri ve imar faaliyetlerine arızasında yer verir⁽⁵⁷⁾. Kâmil Paşa Lübnan'daki durumun vehametini gözler önüne sermek için kendi arızasına, aslen Şamlı olan Doktor Binbaşı Yusuf Mihail Hamaye isminde birisinin Lübnan hakkındaki raporunu da eklemeyi ihmal etmemiştir.

Raporundan Lübnan'lı bir Hıristiyan olduğu anlaşılan Yusuf Mihail Beyrut'a gittiği sırada Paskalya yortusu dolayısıyla ziyaret ettiği kilise Malatyos Fekat adındaki bir katolik rahibin halka şu nutku irad ettiğini belirtmektedir:

"Ey Suriyeliler! Bakınız nasıl bir hususta Fransızlar sayesinde terakki ediyorsunuz. Fransızlar sayesinde ulûm ve fûn-un tahsil ediyorsunuz. Söyleyiniz ey Süriyeliler! Böyle bir devlet-i muazzamanın sayesinde bulunuyorsunuz. Onun ziyasıyla münevversiniz. Güneş gibi şuaları üzerinize atıyor. Şefkat ve merhametleri sizi ihata ediyor. Böyle bir millet-i mufahhame ki her evsaf-ı hamideyi havi ve her millettten âlidir. Böyle bir şvk ve merhamet hiçbir devlette bulunmuyor. Söyleyiniz ey Suriyeliler ki, evladlarınızı böyle bir adil devlet vikaye ediyor. Mübarek olsun ol Fransızların toprağı ki, böyle bir millet-i necibeyi havidir. Öyle bir hayırlı semere veriyor. Görüyorsunuz, ey Suriyeliler, Fransız millet-i azimesi ulum ve fûnunda her millettten ziyade ilerliyor. Sanayi ve imalatda sair milletlere tavakkuf ediyor. Ey Suriyeliler, söyleyiniz ki, böyle bir malumatlı millet-i mükerreme vasıtasıyla terakki ediyorsunuz. Daha nice, nice iyilikler göreceksiniz. İlh."⁽⁵⁸⁾

Rapor sahibine göre bu heyecanlı ifadeler ticaret ve sanatlarını gerileteceğini bekledikleri Fransa'yı Lübnanlılar'a daha da ısındırmak gayesini gütmekteydiler. Doktor Yusuf Mihail raporunda İngiltere ve Fransa'nın aynı zamanda Lübnan'daki Müslümanları da tahrik ettiklerini de belirtir. Bütün bu olayların Suriye'nin diğer cihetlerine, Trablusşam, Lazkiye ve Akka gibi mahallere sirayet edebileceğini ileri sürer. Ona göre başka bir tahlike de, Avrupa'dan gelip eski eserleri görmek veya resimlerini almak maksadıyla Lübnan'ın çeşitli yerlerini gezen Avrupalı seyyahların ger-

(57) BOA, Yıldız. Saol. Hus. Maruzat, 208/79.

(58) BOA, Aynı yer.

çekte askeri noktaları ve yolları tesbit eden erkan-ı harbler olması ihtimalidir⁽⁵⁹⁾.

Görüldüğü üzere Suriye, Irak ve Hicaz gibi bölgelerde Arap milliyetçilik fikri yeşertilerek Arapların Osmanlı Devletinden ayrılması yolunda ilk faaliyetler neticesini vermeye başlamıştır. II. Abdülhamid devrinde Arap milliyetçiliği açısından bir dönüm noktası da 1895 tarihidir. Çünkü bu tarihte Suriye aydınları Milli Arap komitesini kurarak Arapça konuşan bütün Osmanlı tebasına milliyetçilik fikirlerini aşılamağa giriştiler⁽⁶⁰⁾. Bu dönemin en önemli yürütücüsü ve fikir öncülüğünü yapan kişilerin başında Abdurrahman El-Kevakibi gelmektedir. Aslen Halepli bir aileden gelen Kevakibi özellikle II. Abdülhamid dönemi istibdadı olarak vasıflandırdığı idareye karşı çıktı ve görüşlerini bu konuda yoğunlaştırdı. "Tebayı ü'l-İstibdad" ve "Ummu'l-Kur'a" adlı eserlerinde bu konuyla ilgili fikirlerini şekillendirmiştir. Kevakibi Arapların Osmanlılardan ayrılmasını ve Arapların tümünün din ayrımı gözetmeksizin birliğini savunan ilk müslüman Arap yazarlarından. Onun döneminden başlayarak birlik yolundaki Arap hareketi önderliğinin yavaş yavaş Hıristiyan Arap yazarların elinden çıkarak Müslüman yazarların eline geçtiğini söylemek mümkündür⁽⁶¹⁾. Kevakibi'nin fikirleri bir Arap Hilafeti konusu etrafında yoğunlaşır. Böylece anadili Arapça olan güçlü bir Arap Devleti kurulabilecektir. Bütün bu sebeplerden dolayı İslam'ın merkezi Arabistan'a nakledilerek, Kureyş soyundan bir hilafenin intihabiyle yeni bir siyasi oluşum meydana getirilmeliydi⁽⁶²⁾. Bu fikirleriyle sonradan gelen Arap milliyetçileri Kevakibi'yi fikir babaları olarak tanımlamışlardır.

Osmanlı Devletinin içinde bu fikri ve siyasi gelişmeler olurken, dışta da birtakım faaliyetler ortaya konuyordu. Özellikle Hıristiyan Arapların Amerika'daki faaliyetleri bu cümledendir. Ancak Osmanlı Devleti dışarıdaki bu gelişmeleri hariciye elemanları vasıtasıyla yakından izliyordu. Özellikle Osmanlı Devletinin Washington Sefiri Ali Ferruh Bey'in Amerika'daki Arap faaliyetlerinin yanısıra Ermeni ve Yahudi unsurunun çalışmalarını takip ettiğini Mabeyn'e gönderdiği şifreli telgraflardan takip etmemiz mümkün olmaktadır⁽⁶³⁾.

Ali Ferruh Bey özellikle Suriye asıllı bazı Arapların o sıralarda Osmanlı Devleti aleyhindeki faaliyetlerini de yakından izliyordu. Ali Ferruh Bey, Mabeyne gönderdiği Haziran 1896 tarihli telgrafta Suriyeli Yusuf Melûf adında birinin Osmanlı Devleti aleyhinde "El-Eyyam" adlı bir gazete çıkararak bu kişinin adı geçen faaliyetleriyle kendisini çok meşgul

(59) BOA, Aynı yer.

(60) Zekeriya Kurşun, A.g.e., s.30.

(61) Hamid İnayet, Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri, s. 193.

(62) Hourani, A.g.e., s.272-273, Zeine N. Zeine, A.g.e., s.62-63.

(63) BOA, Yıldız Esas Evr. c. II, Zarf:54, Karton:136.

ettiğinden bahsediyor⁽⁶⁴⁾. Waşington sefiri Ali Ferruh Bey, bu gazete sahibine aleyhteki neşriyatı değiştirmesi yolunda ihtar çekilerek dava açıldığını belirtiyor. Ancak 1 Aralık 1898 tarihli telgrafında ise Yusuf Me'luf'un bu tür aleyhteki neşriyatı bırakarak daha ihtiyatlı bir lisan kullanmağa başladığını da Mabeyn'e bildirmektedir⁽⁶⁵⁾.

Anlaşılan oydu ki, Osmanlı Devletinin Amerika'daki Hıristiyan Suriyelilerin Faaliyetlerini yakinen izlemekle kalmayıp birtakım tedbirler alma yoluna gitmesi bir müddet sonra etkisini gösterecektir.

Bu hususu Ali Ferruh Bey de ifadeleriyle teyid etmektedir. Newyork'da "El-İslah" gazetesini neşreden "Şibli Dumus" ile "Yusuf Meluf'un Osmanlı Devleti aleyhindeki faaliyetlerine devam etmemeleri için onlara para verilerek maaşa bağlanmaları hususunun fazla büyütülmemesi gerektiğini, zira bu kişinin yayın organlarının esasen Hıristiyanlar üzerinde fazla bir etkisi olmadığından bahseder⁽⁶⁶⁾.

Ali Ferruh Bey aldığı tedbirlerle "El-İslah" ve "El-Eyyam" gazetesinin abonelerinin giderek azalmakta olduğundan bahisle Paris'te Osmanlı Devleti aleyhinde neşriyatta bulunan "Halil Ganem" in Waşington'daki bu şahıslara neşriyata devam etmeleri yolunda destek verdiğini söylüyordu. Bütün bu gelişmelere set çekmek için Ali Ferruh Bey, Newyork'da bulunan Ortadoks ve Marunilerle yaptığı toplantı da, bu grupların liderleri olan Rafail ve Korkmaz Efendilerin padişaha ve devlete bağlılık yolunda konuşmalar yaptıklarını beyan eder. Ancak gerek bu gazetenin, gerekse başka Suriyelilerin faaliyetleri Waşington Sefaretini uğraştırmaya devam edecektir⁽⁶⁷⁾.

Diğer taraftan Hariciye Nazareti ve Waşington'da cereyan eden bu gelişmeleri yakinen takib ediyordu. Ali Ferruh Bey aynı zamanda Hariciye Nezaretini de durumdan haberdar etmektedir. Nitekim Hariciye Nazareti, Ali Ferruh Bey'in durumla ilgili değerlendirmelerini Sadaret'e bildiriyordu. Bu yazıda "El-İslah" gazetesini sahibi Şibli Nasıf'ın Yusuf Meluf'un emir ve direktifleri ile hareket ettiği, bu şahısların kusurlarını affettirmedikçe Waşington sefaretine kabul edilmeyeceklerini ve böyle yapıldığı takdirde gazetelerini tatile mecbur olacakları bildiriliyordu⁽⁶⁸⁾.

Osmanlı Devleti bir yandan da kendi sınırları içinde Araplara yönelik ayırıcı faaliyetleri büyük bir dikkatle izliyordu. Özellikle İngilizlerin Suriye, Filistin ve diğer bölgeledeki bu tür faaliyetleri yakinen takib edili-

(64) BOA, Aynı yer.

(65) BOA, Aynı yer.

(66) BOA, Aynı yer.

(67) BOA, Aynı yer: Ömer Kürkçüoğlu, A.g.e., s.32.

(68) BOA, Yıldız Sad. Hus. Mar. 394/113.

yordu. Bu hususta birçok örnekler vardır. Bunlardan birisi de Kudüs'de İngiliz misyoner mekteplerinden birisinin müdürü olan "Liz" adındaki bir İngilizin tetkik ve takibidir. Osmanlı Devletinin aleyhine çalışmaları tahakkuk eden bu kişinin tekrar Kudüs'e dönmek üzere Osmanlı Devletine yaptığı müracaatların reddedilerek, durumun İngiliz hariciyesine bildirilmesi sadrazamlıkça kararlaştırılmıştı⁽⁶⁹⁾.

Tabiatıyla İngilizlerin faaliyetleri bu kadar dar bir sahaya münhasır kalmıyordu. Aslen Mısırlı olup, Adana vilayeti tercümanlığında bulunan Mustafa İzzet Bey'in sadarete gönderdiği 11 Şubat 1311 tarihli layiha İngilizlerin Hicaz'daki Arap ayrılıkçılık hareketini nasıl ve ne yönde desteklediklerini gözler önüne sermektedir. Mısır'da İngilizlerin Hicaz'daki arap ayrılıkçılık hareketini nasıl ve ne yönde desteklediklerini gözler önüne sermektedir. Mısır'da İngilizlerin giriştiği Osmanlı aleyhdarı propaganda hakkında İzzet Bey şunları söylemektedir:

"Hele İngilizlerin hulülünden itibaren mekteplerde bulunup onların sayesinde çıkan ve çıkmak üzere bulunan gençlerin kısm-ı küllisi, yani yirmi yaşlarından otuza olan gençlerin istifadelerini İngiliz menafii nokta-i nazarından temin ettiklerinden ve ötedenleri gerek mehafil-i resmîye ve umumiyede ve matbuat-ı vataniye ve ecnebiyede dahi okudukları ders kitaplarında Devlet-i Aliyyenin su-i ahvali veyahud zaafiyet haberlerini işide, işide ve telakki ede, ede cihet-i Saltanat-ı Seniyyeden bir fayda beklemeyecekleri kendilerince takarür etmiş olduğundan kendileri Avrupa sayesinde hayat bulmak ve Devlet-i Aliyyeye itimad etmemek fikrini tervic eylemekte ve bu yerleşmiş olan fikirler ile binlerce ahaliyi saptırmış olduklarında şüphe yoktur"⁽⁷⁰⁾.

Aynı layihada Ms. Bonuet isimli bir İngiliz'in on, oniki yıldan beri Mısır siyasetinde etkili bir şahıs olduğundan bahsedilerek adıgeçen kişinin Suriye, Yemen ve Hicaz bölgelerine Arap kıyafetinde giderek bir hayli taraftar kazanmış olduğu zikredilmektedir. Defalarca Arabistan'a gidip gelen bu İngiliz'in temel hedefi Arabistan'daki Urbani Osmanlı Devleti aleyhine tahrik etmiş olduğu belirtilmekte ve Bonuet'in yeni bir Arabistan seyahatine çıkacağı Sadarete istihbar edilmekteydi⁽⁷¹⁾.

Suriye ve Lübnan'ın tabiatıyla merkeze daha yakın olması devletin bu bölgelerde yıkıcı maskatlarla gezen Avrupalıları daha kolay bir şekilde takip etmesine sebep oluyordu. Nitekim 1314 yılında Cebel-i Lübnan dahilinde dolaştığı rivayet edilen bir Fransız albayı ile ondokuz yaşında bir İngilizin bölgedeki faaliyetlerinin izlendiği Suriye vilayeti tarafından Sadarete bildiriliyor ve bölgeye gelen bu şahısların özellikle Beyrut,

(69) BOA, Yıldız Sadaret Hus. Maruzat 295/2, 12 Nisan 1310.

(70) BOA, Yıldız Sad. Has. Maruzat, 294/13.

(71) BOA, Aynı yer.

Halep ve Kudüsten geldikleri belirlenerek ona göre tedbir alınması isteniyordu⁽⁷²⁾. Sadaret makamı ise bu şahısların bölgede rahatça dolaşmalarına imkan verilmemesi gerektiğini ve bunların gezilerinin Lübnan'daki unsurları Devlet aleyhine kışkırtmaktan başka bir işe yarayacağını ifade ederek, devletin daha sıkı tedbirler alması yolunda Mabeyn'e bilgi veriyordu⁽⁷³⁾.

Bu sıralarda Petersburg'da yayınlanan "Neviye Vremiya" gazetesinde yayınlanan "İngiltere'nin yeni bir entrikası" başlığıyla yayınlanan bir yazı bu devletin Arap meselesini Arap yarımadasına nasıl taşımak istediğinin de bir göstergesiydi. Hariciye nezaretinden bu hususta sadrazamlığa gönderilen bir belgede yer alan bu bilgiler Ceziretül-Arab'daki durumun hile ve desiselerinin Arap yarımadasında arttığından bahisle Mekke-i Mükerrerme emirinin Hilafet meselesinin İngiltere tarafından kabul edildiği beyan ediliyordu. İngiltere tarafından Mekke emirine gönderildiği beyan edilen mektupta şöyle deniliyordu:

"...Fakat zat-i alileri sülâle-i tahireden olmak hasebiyle Emirü'l-mü'minin bulunduğuuzdan marru'z-zükr emirin Hilafeti İngiltere hükümetince tasdik olduğundan zaman-ı taraf-ı ali-i emaretpenâhilerinden bu tasdiki müeyyed fetvanın itâsı namekardır. Ol vakit İngiltere hükümeti Makam-ı Celal-ı Hilafet varidatından kısm-ı azamının zat-ı alileriyle evlad ve ahfadınıza aid olacağını tasdik edecektir. Bir de Mekke-i Mükerrerme ile Medine-i Münevvere ve tevabi-i memalik-i müstakile-i emaretpenahilerinden olduğu ilan edilmektedir. Bu tasavvurun mevki-i icraya vası esnasında Devlet-i Aliyye veya başka bir devleti muhasemeye ibtidar etmek isterse İngiltere hükümeti bir müdahale-i siyasiye ve askeriye tarihiyle buna muhalefet edecektir"⁽⁷⁵⁾.

Diğer taraftan İngiltere "Hilafet" politikası etrafında Ceziretül-Arab'ı Osmanlı Devletinden koparma yolunda bir hayli yol katetmiş benziyorlardı. Osmanlı Devletinin Arap Bedevi aşiretlerine verdiği senelik ellibin Osmanlı kirasına karşılık İngiltere Bombay yoluyla Osmanlı karşıtı aşiretlere para ve silah tedarik edebiliyordu. Özellikle de İngilizler, bu faaliyetleri sırasında Mısır'daki nüfuzlarını çok iyi bir şekilde devreye sokabiliyorlardı⁽⁷⁶⁾.

(72) BOA, Yıldız Sad. Hus. Maruzat 383/122.

(73) Osmanlı makamlarına göre Lübnan'da dolaşan Fransız Miralay Kolonel adında biriydi. İngiliz sefareti ise ondokuz yaşındaki İngiliz, "İngiliz Zadeğani" olarak göstermişti.; BOA, Aynı yer.

(74) BOA, Yıldız Sad. Hus. Maruzat 400/87, 2 Cemaziyel-ahir 1317.

(75) BOA, Ayn. yer, bu hususta daha geniş bilgi için bkz. Cezmi Eraslan, İst. 1992, s.265-275.

(76) BOA, Ayn. yer; İ. Süreyya Sırma, Osmanlı Devletinin Yıkılışında Yemen İsyancıları, s.87-98.

İngiltere'nin Arapların meskün olduğu toprakları, "otonomi" sistemine çevirmekten gayesi Ortadoğuda izlediği politikanın da bir gereği idi⁽⁷⁷⁾.

Suriye'de Osmanlı Devleti aleyhine çalışan sadece büyük devletler değildi. Bazı Mısırlılar da bölgede Osmanlı Devleti aleyhindeki faaliyetlerini sürdürüyorlardı. Bu tür kişilerin faaliyetlerinin izlenmesi ve bunlara imkan tanınmaması yolunda sadır olan iradenin yanısıra Suriye'ye gelen bütün Mısırlılar'ın bu irade mucibince gözetim alındığı Dahiliye vekale-tince Sadrazamlığa iletiliyordu⁽⁷⁸⁾.

Bu sıralarda Suriye ve Lübnan'dan hiç de içaçıcı olmayan haberler de varid oluyordu. Nitekim Suriye vilayetiyle Lübnan'ın muhtar bir idare-ye tahvili yolunda gizli bir cemiyetin kurulduğu merkeze ihbaren gelen haberler arasındaydı. Bu sırada Suriye valisinin de yirmi kişiden oluşan ve Dürzilerin de bulunduğu bu cemiyete toplantıda başkanlık ettiği de gelen haberler arasındaydı. Ancak gerek Lübnan'da Dürzilere pek iyi gözle bakılmaması ve gerekse valinin daha önceki hizmetleri gibi husus-lar bu konuda yapılan ihbarın asılsız olduğunu isbat eder mahiyetteydi⁽⁷⁹⁾. Ancak bütün bu gelişmeler bir yana Suriye ve Lübnan'da ayrılıkçı faali-yetlerin el altından yürütüldüğü de bir gerçektir.

Osmanlı Devletinin Arap ayrılıkçı hareketlerini kontrolü bu yolda yapılan basın ve yayın faaliyetlerini yakinen izlemek cihetinde olmuştur. Bilindiği üzere Osmanlı İmparatorluğunda Arapça gazetelerin neşredil-meye başlanması 1828'de Kahire'de yayınlanmaya başlayan "El-Vekayü'l-Mısıriyye" gazetesi ile başlar. Ancak Arapça neşriyatın yoğun bir şekilde ortaya çıkışı özellikle Beyrut merkez olmak üzere Lübnan ve Suriye'de 1856 İslahat fermanından sonra mümkün oldu. Osmanlı Devle-tinin pülitikasına uygun olarak Halil Nuri tarafından neşredilen "Hadika-tü'l-ahbar", Ahmed Faris El-Şidyak'ın neşrettiği "El-Cevaib" bu cümle-dendir⁽⁸⁰⁾. Bunun yanısıra bir de Osmanlı Devletinin Suriye ve Lübnan'da bizzat Arapça olarak neşrettiği bazı gazeteler de mevcuttu. 1865 ve 1866 yıllarında Şam ve Haleb'de neşredilen "Suriye" ve "El-Furat" gazeteleri bu resmi yayınlardandı⁽⁸¹⁾. Ancak Arap matbuatı arasında İslamiyeti mü-dafaa edenler ve türlü hedefleri olanların yanısıra Osmanlı hükümetine karşı mücadeleyi şiar edinenlerin olduğu da bir gerçektir. 1869'dan sonra Beyrut'da neşredilmeye başlayan "El-Basir" gazetesini, Butrus El-Bustani'nin neşrettiği "El-Cenne" gazetesi izlemiştir. Ayrıca yine Halil

(77) BOA, Yıldız Esas Evr. Kıs. No:9 Evr. No. 2638, Zarf:72 Karton:4.

(78) BOA, Yıldız Sad. Hus. Maruzat, Dosya No:445, Sıra No:445, Sıra No:5, 29 Zilhicce 1320.

(79) BOA, Yıldız Sad. Hus. Maruzat, Dosya No: 415, Sıra No:89, 24 Muharrem 1319.

(80) M. Hortmann, "Matbuat" IA, c. s. 365.

(81) Bu hususta daha geniş bilgi için bkz.: Nesimi Yazıcı, Osmanlı Devletinin Araplarla Meskün Bölgelerindeki Resmî Vilayet Basını Konusunda Bir Değerlendirme, Belle-ten, sayı:221, s.2047-2068.

Sarkis tarafından 1877'de "Lisanü'l-Hal" gazetesi de çıkarılmış bulunuyordu. Bunun yanısıra Cizvit Papazlarının ve Ortadoksların yayınladığı bazı gazetelerde mevcuttu.

Şüphesiz ki Arapça olarak Suriye'de ve diğer Arap memleketlerinde neşredilmeye başlıyan gazetelerin sayısı II. Abdülhamid zamanında bir hayli artış göstermiştir. Nitekim Beyrutta El-Zehra, El-Fevaid, El-Miskat, El-Necah, El-Nahla, El-Nafir ve El-Ahval gazeteleri Meşrutiyete kadar neşredilen gazetelerdir. Suriye'de ise siyasi gazete olarak çıkan Lübnan, El-Ravza ve El-Arz gazeteleri de 1891'den sonra neşredilen yayın organları arasındadır⁽⁸²⁾.

Bunun yanısıra Batı merkezlerinde neşredilen bazı Arapça gazete ve dergilerin çokluğu da bu dönemde dikkatimizi çekmektedir. İtalya'da El-Müstakil, Fransa'da El-Anba, Ebul-Havl, El-İttihad, El-Basir, Londra'da El-İttihadü'l-Arabi, El-Hilafe, Miratü'l-Ahval ve Newyork'da "Kevkeb Amerikan" bunların başlıcalarıdır⁽⁸³⁾.

II. Sultan Abdülhamid'in saltanatının ilk yıllarından itibaren Osmanlı yönetiminin bu tür neşriyatla müdahaleye başladığı görülür. Nitekim 1881'de Mısır'da neşredilen "Miratü'ş-Şerk" adlı gazetenin incelenmeye alınması yolunda emir sadır oluyordu⁽⁸⁴⁾.

Diğer taraftan Osmanlı Devleti yabancı gazetelerde Arap meselesi ile ilgili olarak neşredilen birçok yazıyı da takib ediyordu. Nitekim Arabistan ile Mısır'daki "Fırka-i milliye"sinin bazı Osmanlı aleyhtarları teşebbüsleriyle ilgili "İstanbul" gazetesinde yer alan haberler hakkında tahkikat icrası gerekli görülüyordu. Gelen haberlere göre adı geçen cemiyet Arabistan, Suriye, El-Cezire, Mısır ve Trablusgarb arasında kuvvetli mü-nasebetler kurma gayretiyle çalışıyordu. Bu yolda Berlin sefaretinin yaptığı tahkikat neticesi gazetelerde varid olan haberlerin asılsız olduğu ortaya çıkmıştı⁽⁸⁵⁾.

Özellikle Mısır'da neşredilen bazı neşriyatın Osmanlı ülkesine girişi hakkında bazı kısıtlamaların getirildiği görülmekteydi. Mesela Mısır'da neşredilen "Mahnalik" adındaki Arabça kitabın muzır münderecatından dolayı ülkeye sokulmaması hakkında sadır olan irade bunun bir örneğidir⁽⁸⁶⁾. Yine aynı tarihlerde Mısırdaki Neşredilen "El-İstikamet" gazetesiyle

(82) Ancak, Suriye'de günlük matbuatın kararsız bir halde oluşu bazı Suriyelilerin yayın faaliyetlerini Mısır'da devam ettirmesine zemin hazırladı. Mesela 1876'da Selim Takla günlük "El-Ahram" gazetesini neşretti. M. Hartmann, Matbuat, IA cs. 365.

(83) M. Hartmann, Ayn. yer, s. 365.

(84) BOA, Yıldız. Sad. Has. Maruzat, Dosya No: 161, Sıra No: 150. Özellikle Mısır'da neşriyatla.

(85) BOA, Yıldız Sad. Hus. Maruzat 20 cemaziyel-ahir 1310 tarihli belge.

(86) BOA, İrade-i Hususiye Gen. No: 372, Hus. No.38, 15 R. 1315.

ve "Re-i Dal Mısri" ile "El-Ahram" gazetelerinin de Osmanlı memleketi dahiline intikal ettirilmesi de yasaklanıyordu⁽⁸⁷⁾. Özellikle İskenderiye'de neşredilen "El-Ahram" gazetesinin birçok nüshalarının Osmanlı Devletine dahil edilmesi yolunda bazı iradelerde sadır oluyordu. Yine Mısır'da çıkan "El-Hakim" ve "vel-İttihadü'l-Mısri" gazetesi de ülkeye sokulması yasaklanan gazeteler arasında yer alıyordu⁽⁸⁸⁾.

Diğer taraftan Amerikanın çeşitli şehirlerinde neşredilen bazı gazete, dergi ve benzeri yayınların da devlet tarafından sıkı bir sansüre alındığı da görülüyordu. nitekim Newyork'da neşredilen "Kevkeb-i Amerika" namındaki Arapça gazetesinin hiçbir nüshasının Osmanlı Devletine sokulamıyacağı hükmü yanında⁽⁸⁹⁾. Amerika'nın çeşitli şehirlerinde neşredilen Arapça kitaplardan dokuz yüz nüshasının bedeli ödenerek toplatırılması hususunda da tedbirler alındığı görülüyordu⁽⁹⁰⁾.

Osmanlı Devletinin ısrarla tasib ettiği dış neşriyattan birisi de "Hilafet" gazetesiydi. Özellikle Rumeli bölgesine de gizli olarak yollanan bu gazetenin memleketi sokulması karşısında bazı tedbirler alındığı görülüyordu⁽⁹¹⁾. Necib Hindiye ve biraderleri olan Emin ve Abdullah Hindiye namındaki adamlar tarafından neşredilen bu gazetenin önce Kahire'de daha sonra da Londra'da tab ve neşredildiği belirtiliyordu. Muzır kişiler olarak vasıflandırılan bu şahıslar Hürriyet gazetesinin naşiri Selim Faris'in yetiştirmeleri idiler. Bunların maksatları hainlikten ziyade şantaj yaparak devletten para koparmak olarak vasıflandırılmaktadır⁽⁹²⁾.

Osmanlı Devletinin bu sansür faaliyetleri bir hayli yekün arzeden örneklerle doludur. Bunun yanısıra yabancı gazetelerde Arap meselesi ile ilgili yer alan haberler ve devletçe yakinen takip edilebiliyordu. Buna bir örnek "Bulgarya" isimli gazetede neşredilen bir haberdir. Haberlerde "Arabistan" cemiyeti namına bütün Arabistan'a tevzi edilen beyannamenin incelenmesi yolunda iradenin sadır olmasıdır⁽⁹³⁾.

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yer alan Arapları ayrılıkçılığa sevk etmek için sadece gazete ve benzeri neşir organları kullanılmıyordu. Bütün bu faaliyetlerin yanısıra Arapça hazırlanan beyannameler özellikle Ceziretül-Arab'da neşredilmeye çalışılıyordu. Aden cihetlerinden Yemen'e sevk edilen "Hilafet" gazetesinin yanısıra "Vahdet ül-Arap" adıyla bazı beyannameler de İngilizler marifetiyle Yemen Bölgesine sev-

(87) BOA, İrade-i Hus. Gen. No:X437, Hus. No:94 26 Rebiül-evvel 1315.

(88) BOA, İrade-i Hus. Gen. No:408, Hus. No:65, 21 Cemaziyül-evvel 1315.

(89) BOA, Ayn. yer.

(90) BOA, İrade-i Hus. Gen. No: 133, Hus. No:122, 22 Zilhicce 1320.

(91) BOA, İrade-i Hus. Genel No:249, Hus. No:80, 24 Sefer 1320.

(92) BOA, Yıldız, Sad. Hus. Maruzat, Dosya No:432, Sıra No:6.

(93) BOA, İrade-i Hus. Genel No:175, Hus. No:83, 26 Sefer 1323.

kediliyordu⁽⁹⁴⁾. Tabiatıyla bütün bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Mesela Mısır matbuatının Osmanlı Devleti aleyhinde giriştiği neşriyat Mısır'daki Osmanlı fevkalade komiseri Gazi Ahmet Muhtar Paşa tarafından takib ediliyor ve bu hususta Dersaadet'e bilgi veriliyordu⁽⁹⁵⁾.

Ancak II. Abdülhamid'in saltanatının sonlarına doğru İkinci Jön-Türk hareketinin ve fikriyatının gelişme göstermesi Arap milliyetçi faaliyetlerini de derin etkilemiştir. Şüphesiz ki bu dönemin fikir sahasındaki en etkili şahsiyetlerinin başında Necib Azuri gelmektedir. Lübnanlı bir Maruni olan Azuri 1905'de büyük devletlere gönderdiği Manifestoda Dicle ve Fıratın Süveys'e kadar uzanan hayali Arap devletinin kurulacağını beyan ediyordu⁽⁹⁶⁾. Şurası muhakkaktır ki II. Abdülhamid devletin bütün önleyici faaliyetlerine rağmen Arap ayrılıkçılığının gelişmesini kesin olarak önleyememişse de belli bir seviyede tutmağa muvaffak olabilmıştır. Ancak İmparatorlukta Jön-Türk faaliyetlerinin gelişmesine paralel olarak gelişen Arap milliyetçi aksiyonunun büyümesinin önüne geçilememiştir. Nitekim ikinci Meşrutiyetin ilanını takiben Arap ayrılıkçılarının çeşitli vasıtalarla güçlerini ortaya koymaları bunun isbatıdır. Şüphesiz ki konuyla ilgili arşiv belgelerinin ilerideki tasniflerle daha da artması ve dönemin Arap matbuatının enine, boyuna araştırılması Arap ayrılıkçılık hareketinin daha da şumüllü olarak ortaya konulması neticesini doğuracaktır. Esasen bu tür araştırmalar günümüz Ortadoğusunun bugünlere nasıl geldiğinin de bir göstergesi olabilecektir.

(94) BOA, İrade-i Hus. Gen. No:387, Hus. No:46, 18 Rebiül-ahir, 1320.

(95) BOA, Yıldız Sad. Hus. Maruzat, Dosya No: 424, Sıra No:89, 21 Kanun-ı sani, 1317.

(96) "L. Recil de La Nation Arabe" adlı eserin sahibi olan Necib Azuri'nin İkinci Meşrutiyet dönemi Arap milliyetçilik hareketinin fikri önderi olduğu da malumdur. Bu hususta bkz. Zeine N. Zeine, A.g.e., s.66-67; Hourani, A.g.e., s.277-278.